

KIITOKSEKSI MAHDIN, MENTYÄÄNKIN JÄÄNEEN

Lauri Hakulinen *Luennot suomen kielen partikkeleista*. Toim. Yrjö Lauranto ja Tapani Lehtinen. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1999. 94 s. ISBN 951-45-88908.

Sanat on kaikki sarvipäitä. Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita vuosilta 1926–1974. Toim. Auli Hakulinen, Pentti Leino ja Tiina Onikki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 745. SKS, Helsinki 1999. 451 s. ISBN 951-746-123-2.

Lauri Hakulisen syntymän satavuotismuistoa juhlistettiin paitsi näyttelyn, juhlapäivän ja Virittäjän juhlanumeron keinoin myös kahdella kokonaisella kirjalla, partikkelien ja artikkelien merkeissä. Ensin mainittu teos on ulkoasultaan ja toimitustekniikaltaan yksinkertainen mutta sisällöltään painokasta pohdintaa. *Luennot suomen kielen partikkeleista* perustuu alkuaan 1951 pidetyn luentosarjan käsikirjoitukseen, jonka toimittajat ovat hellävaroen muokanneet kirjaksi. Paria terminologista nykyaikaisuudesta (esim. *aspiraatio* → *loppukahdennus*) ym. pikku korjauksia ja lisähuomautuksia lukuun ottamatta toimittajat eivät esipuheessa kertomansa mukaan ole paljoa kajooneet Hakulisen alkuperäiseen ilmaisuun. Ratkaisu on onnistunut: käteen sopiva pieni kirjanen ei hukuta lukijaansa perinteisen fennistisen proosan vuolaaseen kymeen vaan antaa (monista) suomen partikkeleista sulavan yleiskuvan, joka houkuttelee lähempään tarkasteluun ja nostattaa uusia kysymyksiä.

Partikkelit on ryhmitelty toisaalta morfologisiin, toisaalta syntaktisiin kriteerein — järkeenkäypä ratkaisu sekin. Aluksi tarkastellaan »adverbien sekä post- ja prepositioiden kehitystä» sijamuodoittain, alaryhminä esim. partikkelistuneet essiivit (*ynnä, läsnä* ym.), inessiivit (esim. *päissään, kimpussa*) tai *k-latiivit (*yhä, asti, tyynni, mikäli*). Oman alalukunsa ovat saaneet *-hAn*

sekä »partikkelinomaiset sanaliitot» kuten *tällä haavaa, juurta jaksain*. Lopuksi käsitellään konjunktioita. Ongelmanasettelussa keskeisintä on kunkin partikkelin yksilöllisen merkityksen (ja jossain määrin muodonkin) kehitys: palautuuko *vaan* adjektiivisiin *vaka* vai toisen nominin instruktiivimuotoon *vaivoin*, miten *-hAn*-liitteen eri käyttötavat voidaan palauttaa merkitykseen 'se siinä, nähtävissä oleva', tai miten *mutta*-konjunktio voidaan johtaa *muu*-pronominista?

Historioivaa esitystapaa havainnollistavat murteista ja vanhasta kirjasuomesta, välillä sukukielistäkin otetut esimerkit. On kutkuttavan mielenkiintoista nähdä, miten rikas murteittaisen variaation maailma suomen yleiskielen taustalle kätkeytyy ja millaisia yhteyksiä sieltä aukeaa. Vain yksi esimerkki: *niin*-pronominin käyttö sentyyppisissä rakenteissa kuin *ei niin missään* on Hakulisen mukaan itämurteille tyypillistä ja panee näin epäilemään venäjän *ni*-prefiksin vaikutusta (vrt. ven. *nigde ne* 'ei missään', »ei-missä ei»). Hakulisen partikkeliluentoja suosittelisi jo pelkän murre- ja kielihistoria-aineensa takia mielellään esimerkiksi äidinkielenopettajien iltalukemiseksi, avartamaan näkökulmia siihen herkästi unohtuvaan kielen aluskasvillisuuden runsauteen, jota me nykysuomalaiset emme aina tiedä tarkastella kuin yleiskielen normitettujen käyttötapojen kautta.

Kuten Lauranto ja Lehtinen partikkeli-
kirjan esipuheessa huomauttavat, Lauri
Hakulinen on yllättävän ajankohtainen.
Samat »merkityksen kalpenemisen» kehi-
tyslinjat, jotka Hakulinen laajan aineiston-
sa, erikielisten paralleelitapausten sekä in-
trospektiivisen spekulaation avulla hahmot-
telee monien partikkelien taustaksi, ovat
viime vuosina elpyneessä kieliopillistumis-
tutkimuksessa nousseet taas huomion koh-
teeksi. Samaan tapaan kuin taannoin proto-
tyyppisemantiikka, kieliopillistumistutki-
muskin tässä tavallaan nostaa esiin niitä
kielen ilmiöitä, jotka perustuvat ihmisajat-
telun inhimillisiin lainalaisuuksiin ja ovat
siksi paremmin maalaisjärjen (ja sivisty-
neen spekulaation) kuin teknisten formalis-
mien tavoitettavissa. Näin nousevat jälleen
ansaitsemaansa kunniaan myös Hakulisen
kaltaiset näkemyksekkäät ja vilpittömät
tutkijat.

Samat Lauri Hakulisen tutkijankuvan
leimalliset piirteet näkyvät vielä yksityis-
kohtaisemmin kirjoitusten ja puheiden ko-
koelmassa *Sanat on kaikki sarvipäitä*, jon-
ka hienosta ja tyylikkäästä kokonaisuudesta
on kiittäminen varsinaisten toimittajien li-
säksi teknisiä toimittajia Erna Laihoa ja
Kaisu Kotitietä (Laiho on Kotitien avustuk-
sella myös koonnut kirjan loppuun arvok-
kaan luettelon Lauri Hakulisen julkaisuis-
ta) sekä nokkelasti ideoidun kannen suun-
nittelijaa Markus Itkosta. Kirja valottaa
Hakulisen monitahoista uraa opettajana,
kielenhuoltajana ja kansanvalistajana, kan-
sankielen tuntijana ja kerääjänä sekä yli-
opistomiehenä ja kielitieteen periaatteiden
pohtijana. Vanhin kirjassa julkaistuista teks-
teistä on eri murrealueiden sanontojen ja
sananparsien rikkautta esittelevä populaa-
riartikkeli vuodelta 1926, viimeisin taas
vuonna 1974 ilmestynyt tutkielma, jossa
Hakulinen palaa pohtimaan jo vuosikym-
meniä varhemmin ns. »tuliperäisten» affek-
tisanojen yhteydessä käsittelemäänsä *halu*,

halata -sanuetta. Uuden ajan merkkinä on
artikkelin korrehtuurillisäyksenä viittaus
Jorma Koivulehdon tuolloin tuoreeseen ety-
mologiaan (< germ. **halō(ja)n*, alkuaan
siis 'temmata, raastaa'). Se veisi pohjan
Hakulisen alkuaan olettamalta 'polte'-mer-
kitykseltä, mutta *halata* ~ *haluta* -verbin
merkityksenkehitys 'tuntea kipua' > 'tun-
tea ikävää' > 'tuntea hellyyttä, sääliä' >
'helliä' > 'syleillä' on sinänsä yhä uskot-
tava.

Kirjan alkuun on koottu muutamia ylei-
semmin kielitieteen periaatteita pohtivia
artikkeleja, joihin Hakulinen tuntuu sijoit-
taneen oman tutkijan-credonsa. Sen ytime-
nä on viehtymys toisaalta sanojen ja asioi-
den suhteeseen, siis merkitykseen, toisaal-
ta merkitysten muotoutumisessa ja histo-
riassa ilmeneviin inhimillisiin ja psykolo-
gisiin lainalaisuuksiin; merkittävimpiä tie-
teellisiä auktoriteetteja Hakuliselle ovat
olleet niin *Wörter und Sachen* -aikakauskir-
jan perustaja Rudolf Meringer kuin psyko-
logisoivan semantiikan merkkimiehet, »af-
fektiteoreetikko» Hans Sperber ja »sisäisen
kielimuodon» etsijä Leo Weisgerber. Ylei-
set ja periaatteelliset pohdintansa Hakuli-
nen kuitenkin sitoo tiukasti elävän kielen
konkretiaan ja ehtii merkitysten lisäksi tar-
kastelemaan myös esimerkiksi äänteen-
muutosten syitä aivan ajankohtaisista näkö-
kulmista, sekä kielikontaktien vaikutuksen
että fonologisen ja morfologis-semanttisen
rakenteen kannalta.

Äidinkielenopettajille ja asiasta kiin-
nostuneille maallikoille Hakulinen selitti
henkevästi, miten sanat ja niiden merkityk-
set eivät tipahda taivaasta valmiiksi määri-
telyinä palasina vaan kuuluvat osina jatku-
vasti elävään ja muuttuvaan käsitteiden ja
käyttöyhteyksien verkkoon. Yksi merkittä-
vä osa Hakulisen tutkijantyötä oli myös sen
osoittaminen, miten piilevästi, tämän ver-
kon rakennetta muovailamalla, länsieu-
rooppalaiset maailmankielet ovat kään-
▷

lainojen ja rakenteiden kautta tunkeutuneet suomalaisten kieleen ja kielitajuun; ainakin tämän kirjan artikkeli *Suomen kielen käännöslainoista* (Virittäjästä vuodelta 1955) kuuluisi lukea jokaisen, joka nykyään pohtii suomen kielen ja suomalaisuuden suhdetta Eurooppaan ja eurooppalaisuuteen. Artikkelin *Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen* on puolestaan kielitieteellistä viihdettä kepeimmillään, todellinen populaarin etymologian ilotulitus, jossa paljolti indoeurooppalaisten historiallisten yhteyksien kautta selostetaan, miten esimerkiksi *kuningas*, *natsi*, *insinööri*, *santarmi* ja *genetiivi* kaikki palautuvat samaan sanapeyeeseen.

Kirjan kenties painokkainta antia ovat kuitenkin Hakulisen sanastohistorialliset tutkielmat. Toisaalta murteiden ja sukukielten, toisaalta muunkielisten paralleelien sekä kansatieteellisten taustojen avulla hahmotellut kehityskulut, joilla esimerkiksi *unen* ja *unohtamisen*, *vainon* ja *vainun* tai *kostean* ja *koston* keskinäiset suhteet selittyvät, ovat yhä vakuuttavia, vaikka joidenkin etymologisten yksityiskohtien ohi on aika ajanut (esimerkiksi *pii(kivi)* lienee sitenkin alkuaan eri sana kuin vanhastaan 'hammasta' merkinnyt, esim. haravanpiikin nimityksenä säilynyt *pii*). Vankka argumentaatio seisoo kuin kivijalka, vaikka hirsikerat päältä palaisivat.

Toisaalta kansanmurteiden kerääjänä ja tuntijana, toisaalta kirjakielen huoltajana (jonka Virittäjässäkin vuosien mittaan ilmestyneitä lukuisia »oikeakielisyyshuomautuksia» ei, ajan hampaan pahimmin syöminä, ole tähän valikoimaan juuri otettu) Hakulinen oli myös filologi ja tyyllintutkija. Tyylikysymyksissä hän selvimmin paheksui toistoa ja monisanaisuutta, joka esim. Kalevalassa oli hänen mielestään tyyppillisesti nuorempien runojen »rappioilmiö». Hakulinen ihailikin yhtä lailla savolaisen kielenkäytön toistoa vierovaa syno-

nyymirikkautta kuin suomen kielen tiiviiden ilmaisukeinojen mestareita, esimerkiksi Otto Mannista, jonka runosta myös tämän kirjoituksen otsikko on peräisin — sillä Hakulinen havainnollistaa Mannisen taituruutta suomen nominaalimuotojen käyttäjänä. Ainakin vielä 1970-luvulla koulunsa käyneen on helppo nähdä Hakulinen yhtenä niistä aitosuomalaisen stilistiikan isistä, joiden jäljiltä äidinkielen kirjoittamisen opetusta hallitsivat »nasevuuteen» pyrkiminen ja »tautologian» kammoksunta yli kaiken.

Aikansa lapsena Lauri Hakulinen kirjoitti asiaproosaa, joka nykylukijalle on fennistiikan »mennyttä maailmaa» tyylikäimmillään. Tuohon ajankuvaan kuuluvat elävien ja »puhtaiden» kansanmurteiden itsestäänselvyys yhtä lailla kuin monien Euroopan kielten hallinta nykyisen kaikkivaltiaan englannin sijaan. Latinaksi tai ranskaksi voidaan sanojen merkityksiä ilman muuta selittää, ja keskeisimmät kielitieteelliset auktoriteetit ovat saksalaiselta kieli-alueelta — sitä paitsi suomen kielen tutkija tietenkin osasi unkaria, virosta nyt puhumattakaan. Kuvaan kuuluu myös tietty elitistisyys: kulttuuri- ja valtapiirien hyväveliverkostot (kuten 1930-luvulla herrojen lounasseurueena syntynyt »Kesäyliopisto») ovat pieniä mutta itsestäänselviä nekin, ja professorilla on täysi oikeus valittaa, kuten Hakulinen jäähyväispuheessaan suomen kielen laitokselle, miten opiskelijajoukon enemmistö kunnianhimmottomasti tähtää »käytännön» kielenopettajaksi, lehtorin vehreälle oksalle eikä tieteen laakerien pariin. (Kaksi yhteensovittamatonta vaihtoehtoa siis!) Tämän kunnianhimmottomuuden Hakulinen, ilman kausaalikonnetoria mutta selkeästi kuitenkin, kytkee opiskelijajoukon enemmistön feminiinisyyteen. Kateederista katsellen on tuolloin näyttänyt vuorenvarmalta, että salintäyteisen kiharapilven alla ei luovan henkisen työn pyhä kipinä hehku.

Aikansa ja aikaansa mies elää. Hyvä näin — Lauri Hakulinen on saanut satavuotismuistokseen kaksi tyylikästä, tieteellisesti arvokasta ja inhimillisen vaikuttavaa kirjaa, joita voi lämpimästi suositella jokai-

sen suomen kielestä kiinnostuneen käänteen. ■

JOHANNA LAAKSO

Sähköposti: johanna.laakso@helsinki.fi

HIENO TEOS SAAMESTA

Pekka Sammallahti *The Saami languages. An introduction.* Davvi Girji, Kárášjohka 1998. 268 s. ISBN 82-7374-398-5.

Pekka Sammallahten odotettu yleisesitys saamen kielistä on ilmestynyt. Se on kirjoitettu toisaalta tiivistämään alan tutkimusta saamen kielen ja uralistiikan opiskelijoille ja tutkijoille, toisaalta johdannoksi saamen kieliin yleislingvisteille. Kirja sopii erinomaisesti myös fennistien luettavaksi. Itse luin sen suomen kielen tutkijana, joka on harrastanut hiukan myös saamea. Omana opiskeluaikanani suomen kielen opintoihin kuului pakollisena yksi etäsuku kielen kurssi, joksi tavallisimmin valittiin unkari tai saame. Sammallahten kirjaa lukiessa en voinut olla ajattelemaan, että saamen nykyinen poissaolo suomenopiskelijan tutkinnosta on suuri menetys. Maassamme puhutaan sentään kolmea saamen kieltä ja kielillämme on pitkä yhteinen historia. Perustietous saamesta voisi olla luonnollinen osa yhtä hyvin äidinkielenopettajan kuin suomentutkijankin kielitieteellistä yleisivistystä.

Nyt käsillä oleva yleisteos tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden tietoaution paikkaamiseen. Se esittelee saamen kielten keskeiset piirteet fonologiasta ja morfologias-ta syntaksiin, semantiikkaan ja sanastoon saakka ja tekee sen sekä synkronisesta että diakronisesta näkökulmasta. Tarkastelun keskipisteenä on pohjoissaame, jota puhuu

75 % saamenkielisistä, mutta lukija saa runsaasti tietoa kaikista muistakin saamelaiskielistä ja niiden murteista. Kirjan viimeinen luku sisältää myös niistä kaikista litte-roidut näytteet, esitettynä kunkin kielen käyttämällä ortografialla mutta myös tekijän fonologisesti ja foneettisesti transkriboimana. Jokaiseen tekstiin kuuluu englanninkielinen käännös ja sanasto, joka sisältää lisäksi muotojen pohjoissaamelaiset vastineet. Johdantoluvussa Sammallahti antaa perustiedot saamen kielistä, niiden sijoittumisesta uralilaiseen kielikuntaan ja suhteesta lähimpiin sukukieliinsä eli itämerensuomalaisiin kieliin, etenkin lähinaapurissa puhuttuun suomeen. Suomalais-saamelainen kantakieli oli yhtenäinen noin vuoteen 3200 eKr. asti, jolloin jakautuminen kantasuomeksi ja kantsaameksi alkoi. Johdantoluku esittelee yhteisen kantakielen vokaalisysteemin ja kantasuomen ja -saamen tärkeimmät fonologiset erot. Toinen luku taas on katsaus alueelliseen variaatioon. Kaikkiaan saamen kieliä on kymmenen: länsisaamelaiseen ryhmään kuuluvat eteläsaame, uumajansaame, piitimensaame, luulajansaame ja pohjoissaame, itäsaamelaiseen ryhmään inarinsaame, koltansaame, akkallansaame, kiltinänsaame ja turjansaame. Kuudella niistä on oma kirjakielensä ja or-▷